

MATÈRIA DE BRETANYA DE
CARMELINA SÀNCHEZ-CUTILLAS:

Records d'un ahir

ROSER DURÀ RONDA

UNIVERSITAT D'ALACANT

FILOLOGIA CATALANA

TREBALL DE FI DE GRAU

TUTOR: JOAQUIM ESPINÓS FELIPE

2015-2016

FULL RESUM DEL TFG FACULTAT

Títol del Treball Fi de Grau

Matèria de Bretanya de Carmelina Sánchez-Cutillas: records d'un ahir.

Resum del treball de fi de grau

Es tracta d'un treball que vol estudiar "Matèria de Bretanya" de Carmelina Sánchez-Cutillas des de l'òptica del seu contingut documental i memorialístic, tot sintetitzant la bibliografia existent sobre el tema i aportant-hi una visió personal.

Paraules clau

Matèria de Bretanya, Carmelina Sánchez-Cutillas, novel·la, memorialisme, literatura catalana contemporània, Francesc Martínez i Martínez, segle XX, Altea, la casa de la mar, record

ÍNDIX

1. INTRODUCCIÓ	3
1.1 OBJECTIUS I JUSTIFICACIÓ	3
1.2 METODOLOGIA I FONTS USADES	4
2. ANÀLISI	6
2.1 ESTUDI DE LA VIDA I L'OBRA DE CARMELINA SÀNCHEZ-CUTILLAS	6
2.1.2 L'HERÈNCIA D'UN AVI	11
2.2 MATÈRIA DE BRETANYA	16
2.2.1 L'OBRA EN EL CONTEXT DE LA LITERATURA VALENCIANA	16
2.2.1.2 EL GÈNERE	19
2.2.2 MEMORIALISME	19
2.2.3 ALTEA LITERATURITZADA	24
2.2.4 ESTIL	32
2.3 LA MARE PAULA D'ALTEA	34
3. CONCLUSIONS	38
4. BIBLIOGRAFIA	39

1. INTRODUCCIÓ

1.1 Justificació i objectius

El treball que ara encetem és una aproximació a la anàlisi i interpretació de l'obra novel·lística *Matèria de Bretanya* (1976) de Carmelina Sánchez-Cutillas des de l'òptica del seu contingut documental i memorialístic, tot sintetitzant la bibliografia existent sobre el tema i aportant-hi una visió personal.

Al treball, en primer lloc, parlarem sobre la vida de l'escriptora Carmelina Sánchez-Cutillas: on va nèixer, on va viure, on passà part de la seua infantesa... i també de la seua obra –des d'articles d'història medieval, passant per poesia fins a narrativa-. Després presentarem la novel·la *Matèria de Bretanya*, que serà la protagonista d'aquest treball. També hem considerat interessant dedicar-li un apartat- al seu avi l'altea Francesc Martínez i Martínez, historiador i folklorista valencià del segle XIX del qual rebé tota una herència. Una vegada presentada l'autora, ens endinsarem dins de l'estudi de l'obra a tractar: *Matèria de Bretanya*, una novel·la –l'única que escrigué l'autora i que així i tot es convertí en best-seller l'any 1990- que parla sobre la vida quotidiana de l'Altea del segle XX vista des dels ulls d'una xiqueta.

Per començar amb la anàlisi contextualitzarem l'obra dins de la literatura valenciana, fent un repàs de la situació que patí la nostra llengua i la nostra literatura en els anys de postguerra fins als anys setanta i les diverses repercussions que sofrí el gènere de la narrativa. A continuació, farem esment del tipus de gènere en que està classificada aquesta obra segons la visió de diversos crítics de la literatura i el perquè d'aquesta classificació des del punt de vista d'Anna Esteve i Joan Borja. El memorialisme serà un altre apartat al que li dedicarem diverses línies perquè és d'aquesta manera com l'autora escriu l'obra, des dels seus records d'infantesa, tenint en compte les dues veus narratives del discurs que estan presents contínuament al llarg de l'obra i farem una classificació del conjunt de records, paisatges, personatges, rituals i costums que l'obra ens presenta. A continuació, farem menció de «la ruta Carmelina» que va crear Joan Borja en motiu del curs «Carmelina Sánchez-Cutillas: matèria de memòria» que se celebrà a Altea l'any 2010. I per acabar l'apartat dedicat a *Matèria de Bretanya* ens centrarem en l'estil -molt destacable- que empra l'autora alteana.

Per acabar el treball, tractarem d'exposar la nostra visió i opinió pròpia davant d'un poema inèdit –més endavant sabrem si té alguna relació amb *Matèria de Bretanya*- que

em facilità el professor Joan Borja de la Universitat d'Alacant que rebé com a donació personal de Marisa, filla de Carmelina Sánchez-Cutillas.

Els objectius d'aquest treball, per tant, tracten de: comprendre i interpretar l'obra tractada: *Matèria de Bretanya* de Carmelina Sánchez-Cutillas, fer una anàlisi exhaustiva de l'obra –seguint el guió presentat a l'índex d'aquest treball- utilitzant la bibliografia recomanada, valorar tot allò llegit i analitzat per crear una opinió pròpia, exposar al treball la anàlisi i la opinió pròpia, tractar d'extraure i afegir informació que supose una novetat en el camp literari estudiat, fer una conclusió a partir de totes les reflexions fetes i expressar la pròpia impressió davant de l'estudi dut a terme d'acord amb els coneixements previs; i per últim, conèixer i aprendre –de manera més profunditzada- sobre Carmelina Sánchez-Cutillas, la seua obra *Matèria de Bretanya* i tot allò que tinga relació amb aquesta.

1.2 Metodologia i fonts usades

Per a dur a terme aquest treball, en primer lloc, vaig rellegir- per tractar de recordar molts detalls oblidats- la primera edició de l'any 1976 duta a terme per la col·lecció 3i4 de l'obra *Matèria de Bretanya* de Carmelina Sánchez-Cutillas. En segon lloc, per assabentar-me'n –amb més exactitud- de la vida i obra de Carmelina i el seu avi, *Matèria de Bretanya* em va servir pel que fa a la vida com a infant de l'autora, però també vaig llegir l'edició de Lluís Alpera anomenada *Obra poètica* de Carmelina Sánchez-Cutillas (1997), així com el *Diccionario de Altea y sus cosas* de Ramón Lloréns Barber (1983) per consultar la vida i obra de Francesc Martínez i Martínez i la gravació que em va facilitar el professor Joan Borja de l'entrevista que va fer el programa de Ràdio Café Montcau a Carmelina.

Per fer-me una idea de la situació que va tindre la literatura valenciana des de la postguerra fins als anys setanta i situar el gènere de la novel·la –en general- i més en concret l'obra *Matèria de Bretanya*, m'he servit de “Carmelina Sánchez-Cutillas” dins de *La recuperació literària en la postguerra valenciana* de Carbó i Simbor (1993), *Figures i esbossos: Estudis sobre literatura valenciana contemporània* de Vicent Salvador (2012), l'article “la novel·la de la postguerra al País Valencià (1939-1972): Entre la problemàtica llengua literària i el desfasament estètic” de Vicent Simbor (1991), a més de visitar a la xarxa els apartats “fins al 1939: assaig, crítica i novel·la, “la postguerra: la clandestinitat i la represa i “els anys setanta: la literatura de creació”

de l'apartat *panorama de la literatura catalana* de la pàgina de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana o escoltar la conferència de Víctor G. Labrado: "Carmelina Sánchez-Cutillas en el context de les lletres valencianes contemporànies" que em va facilitar el professor Joan Borja i que es va dur a terme al curs "Carmelina Sánchez-Cutillas: Matèria de memòria" celebrat a Altea l'any 2010.

A continuació, per dur a terme l'apartat que fa referència al "memorialisme" a l'obra *Matèria de Bretanya*, m'he basat en l'article de Joan Borja "Carmelina Sánchez-Cutillas: Matèria de memòria" (2010) i en el d'Anna Esteve "Matèria de Bretanya, de Carmelina Sánchez-Cutillas, en el context de la literatura autobiogràfica contemporània" (2013) a banda, d'aportar –pel meu compte- diverses anàlisis que complementen aquest apartat.

Per poder enllestir l'apartat "Altea literaturitzada", m'he basat en l'article de Joan Borja "Viatjant, llegint. Altea, la casa de la mar" publicat al diari digital "La veu" publicat l'any 2014, en l'audiovisual "Els dies d'ahir" (2010) un treball realitzat per Nicolau i Joan Borja i fent–des del meu bagatge cultural- diverses aportacions després d'haver assistit a nombroses rutes literàries que segueixen el recorregut de la "Ruta de Carmelina" dissenyat pel professor Joan Borja i dutes a terme pel mateix autor o també per l'historiador Juanvi Martín Devesa.

Per conèixer –de manera més aprofundida- l'estil en que l'autora escriu la seua novel·la, el professor Joan Borja em va proporcionar les gravacions de les conferències fetes al curs "Carmelina Sánchez-Cutillas: Matèria de memòria" (2010) de Joan Colomina, "El model de llengua literària en Carmelina Sánchez-Cutillas", de Vicent Salvador "Estratègies discursives en l'escriptura de Carmelina Sánchez-Cutillas" i de Vicent Beltran "El parlar d'Altea i el registre literari de Carmelina Sánchez-Cutillas, el qual, també, em va proporcionar un PowerPoint de la seua ponència. També em va servir l'article de Joan Borja "Carmelina Sánchez-Cutillas: Matèria de Memòria" (2010) a banda, d'aportar la meua anàlisi personal retòricoestilística fet al text de la novel·la.

Per últim, el professor Joan Borja em va facilitar un poema inèdit –una joia per a mi, vaja!- que li va regalar personalment Marisa, la filla de Carmelina Sánchez-Cutillas, el qual m'ha servit per comparar-lo amb un passatge de l'obra *Matèria de Bretanya* i donar la meua visió i opinió, per després traure conclusions.

2. ANÀLISI

2.1 Estudi de la vida i l'obra de Carmelina Sànchez-Cutillas

Carmelina Sànchez-Cutillas i Martínez del Romero va nàixer, per circumstàncies desconegudes, a Madrid l'1 de gener de l'any 1927. Després d'una breu etapa vivint a Barcelona, la seua família –de classe benestant- es trasllada a viure València, a la casa palau del seu avi al carrer de Governador Vell. Durant la seua infantesa, Carmelina viu i estudia a la capital valenciana, però quan arriba el bon temps, ella i la seua família es traslladen a Altea (la Marina Baixa) per passar l'estiu, i resideixen a la finca Mar i Cel situada a la partida alteana Cap Negret. Altea també fou el poble on va nàixer i viure el seu avi matern Francesc Martínez i Martínez i el poble d'on guardà moltes vivències i records.

Figura 1. Finca Mar i cel, Altea

Figura 2. Porta de la finca Mar i cel

Carmelina va estudiar la carrera de Filosofia i Lletres a la ciutat de València i des de ben menuda va estar envoltada de llibres, antiguitats, col·leccions arqueològiques –era una autèntica apassionada de la història-; qualsevol cosa li interessava. Pot ser degue heretar aquesta aureola senyorial del seu avi, una personalitat intel·lectual que es sentia amb l'obligació de saber de tot. Com bé diu Carmelina en unes declaracions fetes a l'entrevista feta pel programa de ràdio *Cafè Montcau*, programa de tertúlia, debat i entreteniment que es va emetre a Ràdio Altea: «Si no m'interessara tot, ja estaria morta».

Es coneix molt poc sobre la vida familiar de Carmelina Sánchez Cutillas més enllà d'allò que ens conta en les pàgines de la seua novel·la *Matèria de Bretanya*. Sabem pel *Diccionario de Altea y sus cosas* que els seus pares es deien Carlos Sánchez-Cutillas i Elisa Martínez Pardo; que va tenir dos germans, José Francisco i Carlos, i que a Altea tenia algun parent proper com el seu avi –com ja hem comentat- o l'oncle Miquel i les ties Tereseta i Agnamaria, com bé declara a *Cafè Montcau*.

Pel que fa a la seua trajectòria professional, Carmelina va col·laborar amb el diari *Levante* en la secció de cultura amb articles –tant en castellà com en català- d'història i literatura medieval com són: «Don Jaime el Conquistador en Alicante» (1957) –cal destacar que l'autora fou una gran admiradora de Jaume I-, «Lletres closes de Pere el Cerimoniós endreçades al Consell de València (1967), o «Jaume Gassull, poeta satíric valencià del segle XV» (1971). Altres obres de literatura medieval que va escriure van ser: «El sentido de comunidad en el reinado de Alfonso III de Portugal» (1968), «Notas sobre la estancia del Infante don Pedro de Portugal en la corte del rey don Jaime I de Aragón» (1969), «La fàbrica vella, dita de murs i valls» (1970), «Los damnificados de la Guerra de la Unión (1345-1348) y la función de un nuevo procurador de miserables». Com podem apreciar, Carmelina es va interessar molt per la història de la Corona d'Aragó, especialment després de la conquesta al segle XIII.

Com bé confessa l'autora, a qui més volia i a qui més admirava era al seu avi Francesc Martínez. I, moltes vegades, en compte d'anar a jugar amb les seues amigues, anava en companyia d'ell a Lo Rat Penat i al Centre de Cultura d'on ell formava part, als concerts que feia l'Orquestra Filharmònica a València o a conferències dins del seu entorn íntim on mantenia contacte amb personalitats del món intel·lectual com van ser: Manuel Sanchis Guarner, al fill de Teodor Llorente –que també s'anomenava així- o a Fernando Llorca, gendre de Blasco Ibañez entre molts altres.

Carmelina Sánchez-Cutillas també va escriure poesia, encara que s'uneix a aquest tipus de literatura un poc més tard que la resta d'autors de la seua generació poètica –la

dels anys cinquanta- i publicarà els seus dos primers poemaris als anys seixanta, anys que engloben l'estètica del realisme social. Aquests dos poemaris són: *Un món rebel* (1968) i *Conjugació en primera persona* (1969). Aquests dos poemaris presenten, tots dos, una aparença unitària pel que fa a l'estructura i cal destacar que l'autora tracta i reflexiona sobre temes com: el pas del temps i el record, o la injustícia i la manca de llibertat dins d'una societat on l'autora es mostra rebel.

L'any 1976 publica el seu tercer poemari *Els jeroglífics de la pedra Rosetta* i és distingit per ser el millor recull de poemes de l'autora i el més original dins de l'àmbit de la poesia valenciana dels anys setanta pel que fa a la forma i a l'estètica.

És interessant citar, dins d'aquest apartat, l'article de M. Àngels Francés "Una travessa pel laberint: assaig d'interpretació de Els jeroglífics i la pedra de Rosetta, de Carmelina Sánchez-Cutillas" (2015), el qual ens ha servit per fer unes xicotetes traces a l'hora de parlar del poemari. L'obra, per tant, es singularitza pel seu estil indirecte, mític i simbòlic on l'autora fa referència a nombroses citacions històriques, científiques, religioses i mitològiques i pel lèxic tant ric que anava acompanyat d'una excepcional cultura ampla i diversa. L'autora tracta d'incorporar tota la seua experiència i tots els seus coneixements culturals, històrics i científics dins d'aquesta obra, provinents d'una vida dedicada a l'estudi i a la contemplació del món en el qual vivia, hàbit que havia heretat, com ja hem dit, del seu avi matern, de qui va aprendre moltíssimes coses. Podem veure, de nou, temes com: el destí, el pas del temps lligat al record, i la injustícia i la manca de llibertat, contra la qual l'autora es mostrà rebel.

Carmelina fou una dona –i així es considerava ella- molt rebel des que era ben xicoteta, i es compara amb tots aquells que feren esclatar l'esdeveniment del Maig francès del 1968 que va representar un trencament, una rebel·lió i una revolució cultural en el món occidental portat de la mà de gent que volia canviar un món ple d'injustícies. Carmelina recorda la primera vegada que anà a veure al cantautor xativí Raimon a una actuació que va fer al Casal català que es situava al Carrer de la Pau. Era molt fort – conta l'autora- que una senyoreta de classe benestant anara a un lloc i un concert com aquell. «Però, sembla que ara aquesta rebel·lió s'ha quedat en un no-res, vivim en un món en tothom passa de tot, eren uns altres temps, ara la gent no lluita pels seus ideals» confessa l'autora en una entrevista feta per *Cafè Montcau* a València. I és que al costat de l'optimisme i coratge que mostra l'autora, també mostra, als seus poemaris, una frustració i una desil·lusió per la vida viscuda.

Un altre llibre de poemes va ser el *Llibre d'amic e amada* (1980) el quart i últim llibre de poemes –a banda té poemes solts- que va escriure l'autora. Aquest llibre, pel que fa a la temàtica, el podem englobar en el mateix grup que els dos primers poemaris, «Un món rebel» i «Conjugació en primera persona». Però cal afegir que, com que l'obra es va publicar finalitzant els anys setanta, reprèn alguns dels elements, pel que fa a la forma i a l'estètica, que recorden a l'obra anterior: *Els jeroglífics de la pedra Rosetta*.

Pel que fa a la narrativa, Carmelina Sànchez Cutillas va escriure *Matèria de Bretanya*, obra que la duria a guanyar el Premi Andròmina de Narrativa dels Premis Octubre de València l'any 1975, a publicar la primera edició l'any 1976 i a adquirir un èxit extraordinari, convertint-se l'obra en best-seller de narrativa valenciana –l'any 1990 sobrepassà els vint mil exemplars editats-. Com bé diu el crític Josep Ivorra (1978) «es tracta d'una crònica que il·lumina, a petita escala, la intrahistòria d'un tipus de la nostra societat, avui ja desaparegut. Hi trobem la vida quotidiana d'un poble, Altea, amb les seues diferències de classe, els seus costums i els seus conflictes.» Però també veiem la imatge d'una Altea contada des dels ulls d'una xiqueta que estimava el poble de la seua infantesa i que va veure i viure un munt de records i experiències que anys més tard recupera filant-los poc a poc amb rebel·lia i llibertat. *Matèria de Bretanya* s'ha convertit, és i serà el llibre de referència per a tots els alteans.

L'estil de Carmelina és singularíssim i únic entre les lletres valencianes dels anys setanta i més d'un crític va observar que la seua manera d'escriure recordava i evocava a Mercè Rodoreda. Però com bé confessa l'autora en l'entrevista feta al programa de Ràdio *Cafè Montcau*, mai llegí a l'autora barcelonina abans de les seues publicacions, va llegir *La Plaça del Diamant* anys més tard. Confessa haver llegit, al llarg de la seua vida, més llibres d'història que de ficció.

Anys més tard, seguint amb el gènere narratiu, l'autora escriu dues obres, totes dues publicades el mateix any, l'any 1981: *A la reverent e honrada Sor Francina de Bellpuig, monja professa al convent de la Puritat cosina nostra*, lletra apòcrifa dedicada a Sor Isabel de Villena i *El llamp i la sageta dels records*, obra situada en temps de la Guerra Civil «són dos dels relats més suggeridors i lírics de la narrativa dels setanta i una de les dialèctiques més belles entre el record i la ficció, entre la realitat i la imaginació» (Lluís Alpera: 1997, 13)

Però, va ser, el 1981, l'any en que Carmelina va deixar de fer publicacions literàries, o com diu Lluís Alpera (2010): «va mantenir un llarg auto-exili de trenta anys». El mateix Lluís Alpera ens diu que sembla que «pels anys 80 se sentia decebuda pel poc ressò que havien tingut els seus dos poemaris darrers. [...] Així mateix, a la crítica de finals dels setanta i principis dels 80, el que realment els interessava de Carmelina era la força i la bellesa de la renovació creativa que va suposar el seu best-seller *Matèria de Bretanya*. «Del llibre *Els jeroglífics i la pedra Rosetta* no vull parlar. Si he fet alguna cosa bona i intel·ligent, és aquest llibre. Ara bé, possiblement és un llibre per a minories. Clar que també pense que el *pithecanthropus erectus*, o dit més suaument, l'*homo sapiens* llig allò que l'editor o els crítics volen...» responia Sánchez-Cutillas (1979) a una de les preguntes fetes per l'entrevistadora R. Ventura Melià a València. Així i tot, van haver molts altres crítics que sí que van valorar la seua poesia, com van ser Enric Ferrer Solivares, Vicent Escrivà, F. Carbó o Josep Palacios entre molts altres.

Però, el factor més important perquè Carmelina Sánchez-Cutillas deixara la seua vida literària fou per dedicar-se plenament a la seua vida familiar. Les circumstàncies de la vida es van situar per damunt de l'instint literari de l'autora, però així i tot va seguir escrivint, per al consum propi, nadales i alguns poemes.

L'any 2008, Carmelina fou distingida “Valenciana de l'any 2008” per la Fundació Huguet i fou sòcia d'honor de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana. El 22 de febrer, mor Carmelina deixant en el record l'elegància i sensibilitat d'aquell personatge singular que va dedicar tants anys a la literatura catalana. L'any 2011, dos anys després de la seua mort, s'inaugurà al barri de Benicalap de la ciutat de València, una nova biblioteca que porta el seu nom: Carmelina Sánchez-Cutillas.

Figura 3. Biblioteca valenciana que porta el nom de Carmelina Sánchez-Cutillas

I a Altea, l'agost de l'any 2010, se li va retre el millor tribut que es podia haver regalat a qui va difondre la vida dels seus carrers a través de la fantasia que atorga la literatura: tindre la seua pròpia plaça que es va anomenar des d'aquell any «Plaça de l'escriptora Carmelina Sánchez-Cutillas» i que es troba annexa al Portal Nou a escassos metres de la glorieta que porta el nom del seu avi.

Figura 4. Placa de la plaça de l'escriptora Carmelina Sánchez-Cutillas a Altea

2.2 *L'herència d'un avi*

Francesc Martínez i Martínez fou l'avi matern de Carmelina Sánchez-Cutillas i com diu l'obra *Diccionario de Altea y sus cosas* de Ramón Lloréns Barber, va nàixer el 13 de juliol de 1865 a Altea. Es casà amb Carmen Pardo Ximénez i fou pare de tres fills, un dels quals fou Elisa Martínez que es casà amb Carlos Sánchez-Cutillas i que resulten

ser els pares de l'autora que estem tractant: Carmelina Sánchez-Cutillas Martínez del Romero.

Figura 5. Francesc Martínez i Martínez

Va estudiar la carrera de dret a València i després va exercir d'advocat a la Vila Joiosa i València i després, de jutge municipal a Altea. Però l'interès per la llengua, la història i el folklore van fer que decidira dedicar-se, anys més tard, a l'estudi d'aquests i a l'escriptura en llengua catalana i castellana. Però a banda d'aquesta tasca, Martínez i Martínez també es va dedicar a l'estudi sobre la figura de Miguel de Cervantes i la seua principal obra *el Quijote*. Fou el primer en deixar completament enllestida una traducció al català del *Quijot*, però va ser una obra inèdita que, segons sembla, es va perdre. A més, se sap que fou el seu llibre de capçalera i és que la seua devoció per aquest autor es pot veure avui dia reflectida en la façana de la seua casa alteana:

Figura 6. Façana de la casa de Francesc Martínez, foto feta per Miguel del Rey

Figura 7. Façana de la casa de Francesc Martínez

Aquesta casa està situada al Carrer Santa Bàrbara i Miguel del Rey (2016) en conta en un bloc de la xarxa anomenat *L'imaginari d'Altea* que es tracta d'una casa eclèctica purista de principis del segle XX, amb elements neomudèjars de tres plantes, amb façana simètrica emblanquinada –característica pròpia de les cases d'Altea- que va manar construir Francesc Martínez i Martínez tractant d'imitar l'arquitectura pròpia del segle XVI que estava de moda al segle XX i que va pertànyer, en els últims anys a la família Olcina.

Martínez i Martínez fou membre, en diverses ocasions de la junta directiva de Lo Rat Penat i l'any 1915 va ser anomenat com un dels vuit directors de número del Centre de Cultura Valenciana. L'any 35 va ser nomenat vicedegà i a partir del 42 el nomenaren degà, tasca que va dur a terme al llarg de dos anys. També va ser membre de la Real Acadèmia de la Historia, de la Reial Societat d'Amics del País Valencià, de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i va col·laborar en la producció del Diccionari General de la Llengua Catalana que va publicar l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1932. A més, també va ser un signatari de les Normes de Castelló. Francesc Martínez i Martínez també va exercir d'escriptor sent així l'autor de moltes obres¹.

¹ Francesc Martínez i Martínez va escriure, d'entre altres, els següents llibres: «Bibliografía alteana»: «El descubrimiento de América y las joyas de la Reina Isabel», València 1916, 2 edicions. «Martín Juan de Galba coautor de Tirant lo Blanc», València 1916. «Melchor Valenciano de Mendiola Jurado de Valencia, Procurador de Miguel de Cervantes, Bartolomé y Iupercio Leonardo de Argensola, y general de la Duquesa de Villa-Hermosa», València 1917. «Don Guillén de Castro no pudo ser el falso Alonso Fernández de Avellaneda», València 1935. «Una leyenda má destruída. Las medallas del Dr. Strany»,

Segons Vicent Gascón Pelegrí (1978), fou tanta la devoció que sentia per Cervantes que va formar una de les biblioteques més contundents sobre aquest autor, amb 425 edicions del *Quixot*, 200 edicions d'altres obres cervantines i 600 edicions d'obres sobre Cervantes i la seua obra. Carmelina conta en una entrevista feta pel programa de Ràdio *Cafè Montcau*, que l'any 1952 aquesta biblioteca va ser venuda a la Diputació de València pels seus hereus. Però l'herència que li va deixar el seu avi a Carmelina va ser el de l'interès per tot, l'interès per llegir i l'interès per aprendre i alimentar el seu coneixement. Com bé contava Carmelina, en sa casa es llegia molt i ella es passava els dies mirant la mar a través d'una de les finestres de la seua casa d'Altea. Per a ella, la seua mar era la mar d'Altea i va confessar que la part que més li agradava de l'obra és la següent:

La mar vivia a una badia molt gran. Un dels cantons d'aquella badia que era la casa de la mar s'anomenava la Punta de l'Albir i l'altre cantó el Morro de Toix, i cap al racó de l'Olla suraven els crestallets de l'Illeta i de l'Illot. L'Aitana i el Puigcamapana eren dues muntanyes punxegudes i migjornenques, que de tant de mirar-se l'aigua se n'havien tornat blaves. (Sánchez-Cutillas, 1976).

Va ser un enamorat de la seua terra, la Marina, i del seu poble, Altea; i sempre que podia, a banda d'escriure llibres, feia actuacions públiques i facilitava dades i coneixements a tot aquell que s'interessava en saber coses d'Altea. Era tan gran la seua estima que va escriure el costumari *Coses de la meua terra* (la Marina), una de les obres que més èxit li van concedir i que va estar replegada en tres volums: el primer volum va ser publicat l'any 1912, el segon volum l'any 1920 i el tercer l'any 1947. L'obra va ser reeditada l'any 1987 i l'any 2012.

Carmelina, a l'entrevista feta per *Cafè Montcau*, ens contava que -en aquella època- ella no sabia si el seu iaio era republicà o no però sí és cert que malparlava dels Borbons i de totes aquelles coses fatídiques que havien fet en aquesta història. Per això a la seua casa de València tenia un retrat de Felip d'Anjou i que, com havia estat el més bord de tots, el tenia penjat cap per avall per tal que, quan rebia alguna visita, tothom el veuera i

València 1925. «Arqueología valenciana. Hemeroscopeio e Ifach», Madrid 1928. «Los amores de Doña Isabel de Castilla y don Fernando de Aragón», València 1944. «Sancho Panza, Gobernador» Altea 1945-46. «El folklore valenciano en el Don Quijote», València 1922. «San Francisco, Cervantes y Valencia» València 1919. «Un portugués, maestro e historiado valenciano» València 1923. «Algo de bibliografía valencianista-no-vicentista» València 1920. A més, va editar discursos i conferències, va escriure assajos em revistes i periòdics, estudis i comunicacions en congressos i assemblees.

li preguntara: *Don Francesc, vostè sap que aquest retrat està cap per avall?* I era en aquest moment que ell aprofitava la pregunta per contar totes les malifetes que havia fet el Borbó².

Francesc Martínez i Martínez va morir el 5 d'octubre de 1946. La seua neta Carmelina Sánchez-Cutillas escriu una biografia en la seua memòria anomenada: *Francisco Martínez y Martínez. Un humanista alteaño (1866-1946)* (1974). A banda, Altea li va retreure homenatge, l'any 1987, penjant una placa a la glorieta—situada al costat de la casa on va viure—, anomenada —la glorieta— Plaça de l'escriptor Francesc Martínez i Martínez.

Figura 8. Placa dedicada a l'escriptor Francesc Martínez i Martínez

² Fins i tot va sorgir la hipòtesis feta per l'historiador Germán Ramírez Aledón que buscava trobar algun testimoni escrit de la confusa història de qui, quan, com i perquè es va girar el quadre de Felip V, i es va creure, en un primer moment i després de sentir les declaracions de la seua neta, que pot ser havien agafat la idea de l'altea Francesc Martínez i Martínez que era amic del director del museu de Xàtiva Carlos Sarthou. Però, segons informa el periòdic el Levante l'any 2014, tot açò foren testimoniats orals i, finalment, l'investigador va trobar un document escrit que deia que Carlos Sarthou va escriure, en agost del 1957, un article anomenat «El Museo de Játiva. Datos históricodescriptivos» que deia «El retrato de Felipe V lo colgué cabeza abajo en el Museo a mi cargo porque mandó incendiar Villarreal y Játiva, mis dos patrias valencianas, la nativa y la adoptiva».

2.2. *Matèria de Bretanya*

2.2.1 L'obra en el context de la literatura valenciana

Com bé afirmen Carbó i Simbor (1993) i Vicent Salvador (2012), la instauració de la Dictadura dirigida pel general Francisco Franco després de la Guerra Civil Espanyola (1936-39), significà el principi d'una llarga etapa històrica de destrucció de l'estructura econòmica i del patrimoni cultural i artístic i de restriccions contra les llibertats democràtiques-polítiques i culturals- mantinguda pels vencedors que es va perpetuar fins l'any 1975 amb la mort del dictador. Els esforços invertits pels valencians en la recuperació nacional des de la Renaixença foren tallats en sec.

Aquest llarg període històric de repressió també va significar un retrocés per la llengua i literatura catalana. Es van tancar les editorials, es va prohibir l'edició en català, i es va prohibir l'ús de la llengua en qualsevol acte públic. La llengua estava en perill de desaparèixer tant pels impediments de la censura com per la inexistència de lectors. La llengua ni era present a l'escola, ni als mitjans de comunicació... i a més, duia al darrere les seqüeles de la repressió franquista, per tant, estava condemnada a viure amb funcions ben limitades. La situació dels nostres escriptors, doncs, va ser més excepcional que mai durant el llarg període de la postguerra civil espanyola.

La postguerra va ser un temps difícil per als escriptors i novel·listes en general, i més per als que ho feien en llengua catalana. Qualsevol intent de reflexió ideològica era censurada per la dictadura. Estava totalment prohibida la llibertat d'expressió, el règim s'encarregava de retocar, canviar o prohibir qualsevol escrit o publicació que no li semblara correcta. Però, malgrat tota aquesta situació, continuaren escrivint amb l'esperança que en un temps futur les coses canviaren. Molts autors que s'havien donat a conèixer dins de l'àmbit de la literatura catalana, es van veure obligats a marxar del poble – exiliant-se a països com França o Amèrica del Sud-; altres romangueren al país però guardaren silenci –i ja no publicaren més obres- o canviaren de llengua per poder continuar editant allò que escrivien.

Però així i tot, molts autors catalans treballaren des de l'exili o des de la clandestinitat amb la creació d'edicions prohibides o celebració de lectures poètiques o tertúlies literàries amb la finalitat de recuperar el renom cultural i social que tenia la literatura catalana, recuperar la creació cultural i el més important, preservar i fer renàixer de les cendres la nostra llengua.

En la segona etapa de la postguerra (1945-1959) es reconeix el règim franquista en l'àmbit internacional, fet que posa fi a l'autosuficiència econòmica a la qual estava acostumat el règim. Gràcies a açò, s'inicia una recuperació econòmica que va fer que als anys seixanta el règim franquista suavitzara el seu control cultural i ideològic i s'inicia un progressiva renaixença de la literatura catalana. A més, l'any 1966 va eixir la Llei de Premsa i Impremta que va acabar amb la censura i va autoritzar que es publicaren –novament- obres i traduccions en català. Al final de la dècada dels seixanta, quasi finalitzat el règim franquista, al País Valencià es viu un gran canvi política i cultural. Els temes d'interès també canvien i es diversifiquen, i a més, es crea un mercat editorial que fou una eina essencial per tal de recuperar, davant d'una societat analfabeta, el prestigi social lingüístic valencià que la dictadura s'havia encarregat de fer desaparèixer. Feia falta normalitzar considerablement la nostra llengua des del punt de vista lingüístic –amb un model clar i eficient- i des del punt de vista literari – ja que molts van començar a narrar la realitat social del moment-.

Davant d'aquest retorn cap a una literatura valenciana que naixia, comença a haver demanda del conreu de la prosa, necessària per a la revitalització del circuit literari que estava completament parat. Calia potenciar la novel·la i la narrativa per tractar de superar i trencar amb la falta de narradors i de lectors. Hi havia, per tant, de enfortir aquest cercle literari «perquè sens lectors no hi han compradors i si no hi han compradors no es poden editar llibres; això és clar. No obstant açò, devem dir també que no sols ens manquen lectors i compradors ans també autors en la llengua nostrada; i açò és tan de lamentar com allò». (Nostres Faulelles 1, 1961: 5-6).

L'arribada de la democràcia (1975-1978) és la causant que el català recupere el seu prestigi social –i també legal- que va perdre en els anys de la guerra i la postguerra. El fet que la nostra llengua passara a ser cooficial i que a més, entrara en el sistema docent, va produir uns efectes quantitius i qualitius pel que fa a la normalització literària catalana fet que va provocar que es creara un panorama ric, amb gran varietat d'autos i tendències que feren augmentar el nombre de lectors, d'editorials –i edicions- i premis literaris.

Com bé hem pogut llegir per Vicent Salvador (1991), la novel·la catalana fou un gènere que tingué diverses repercussions després de la situació tan difícil a la que va arribar després de la guerra civil: la problemàtica de publicar en català, i la dificultat que

presentava aquest gènere a l'hora de defugir dels entrebancs administratius; tot açò va fer que molts autors –que abans de la guerra civil es dedicaven a la narració– començaren a escriure poesia pel simple fet que els eixia millor de greu. A més, mentre que després de la guerra civil, la poesia va començar a publicar unes obres que serien més endavant les més importants de la poesia catalana del segle XX, la novel·la catalana va continuar tenint una situació prou fràgil pel fet de no haver-se posat a la mateixa alçada que els corrents estrangers coetanis. Malgrat aquestes dificultats, la novel·la anà recobrant vida poc a poc i desenvolupant-se pel camí de: la narrativa de l'exili, del realisme històric o social, de la narrativa psicològica, la narrativa existencialista, el realisme màgic...

El gènere –basat en la narració– anomenat literatura autobiogràfica també fou un dels gèneres literaris afectats per la censura i la repressió. Però, una vegada acabada la dictadura, durant els primers anys de transició (1975-78), comencen a aparèixer un fum de textos on els propis autors tracten de contar les vivències personals patides en aquells temps tan difícils amb la finalitat de reconstruir la memòria social.

Segons Anna Esteve (2013: 153), la literatura autobiogràfica fou un dels fenòmens més importants que sofriren alguns gèneres literaris en el panorama literari català de finals de segle XX. Dins d'aquest context cal destacar a autors com Josep Pla, Josep Maria de Sagarra, Gaziol, Marià Manent; Josep Piera, Josep Maria Espinàs que han escrit una període concret de la seua vida; o indirectes –dirigits a personatges públics– que han conegut en primera persona i donen testimoni com poden ser Josep Maria Benet i Jornet o Clara-Isabel Simó, entre altres.

D'aquest esclat de producció d'entre els anys seixanta i els vuitanta, cal destacar l'obra catalana guanyadora del Premi Octubre-Andròmina de narrativa l'any 1975: *Matèria de Bretanya*, una obra que, en aquesta època, va guanyar un gran reconeixement i una gran popularitat. I no sols per aquest motiu l'obra va rebre aquesta fama i reconeixement, sinó també perquè l'obra mostra un model de llengua directe, planer, concís i col·loquial amb una temàtica clarament rural valenciana i que mereixia, si més no, ser una obra de capçalera per a tot mestre de valencià que es dedicarà a l'ensenyament.

2.2.1.2 El gènere

De *Matèria de Bretanya*, diversos crítics de la literatura, al llarg dels últims anys, han tractat de classificar-la i en la majoria dels casos l'han entès com una novel·la (Àlex Broch, Vicent Salvador, Adolf Piquer, Enric Ferrer i Joan Oleza entre altres).

Anna Esteve (2013: 158) interpreta i classifica aquesta obra com una novel·la perquè així ho demostra la crítica i perquè l'autora, l'any 75, va guanyar un premi literari i aquest era de narrativa.

També Pere Maria Orts i Bosch, que fa el pròleg de la primera edició d'aquesta obra, l'any 1976, la classifica com una narració: «*Matèria de Bretanya* té com a substrat el poble tot, malgrat que la narrativa en primera persona la singularitze» (pàg. 18). Aquesta classificació no ens ha d'estranyar ja que el pròleg va ser escrit un any després del premi que se li va atorgar a l'autora, premi narratiu -com s'ha dit anteriorment-.

Per altra banda, Joan Borja (2001) parla de *Matèria de Bretanya* com a “novel·la” però també com a “llibre de memòries” i situa l'obra a mitjan camí entre el text memorialístic i el text autobiogràfic:

«Qualsevol modificació que es produeix en un d'aquests quatre factors -forma de narració, escrita en prosa; tema que tracte una vida individual; identificació entre l'autor i el narrador; i posició del narrador coincident amb el personatge principal i amb visió retrospectiva respecte dels fets contats- determina, segons Lejeune, la diferència entre l'autobiografia i els altres gèneres pròxims. Així doncs, la diferència entre autobiografia i memòria es troba en el fet que la primera se centra en la vida del protagonista (que és, en realitat, la del narrador, la de l'autor), mentre que en la segona es para major esment en la col·lectivitat. Les fites, en qualsevol cas, són difícils, perquè ni en un text autobiogràfic es pot obviar el context en què viu el protagonista, ni en un text memorialístic es pot prescindir per complet del jo protagonista. En *Matèria de Bretanya*, precisament, Carmelina se situa en un punt intermedi entre aquestes dues nocions no del tot excloents.» (BORJA SANZ: 2010, 101).

2.2.2 Memorialisme

El francès Philippe Lejeune (1996) definia la autobiografia com un «relat retrospectiu en prosa que una persona real fa de la seua pròpia existència, posant l'accent sobre la seua vida individual, en particular sobre la història de la seua personalitat». Pel que fa a les memòries, l'autor deia que aquestes es distingeixen de l'autobiografia perquè «posen l'accent en la vida íntima del narrador, en el desenvolupament de la seua personalitat. Les memòries es caracteritzen, més bé, per

centrar-se en els fets externs de la vida.» Lejeune conclou, doncs, que «en l'autobiografia l'autor es referix a una trajectòria vital de vida completa, mentre que en les memòries el que busca l'autor és realitzar una narració parcial de seua vida». Per tant, la diferència entre un text i l'altre està en allò en que es centren: l'autobiografia focalitza en “la història de la personalitat de l'autor”, mentre que la memòria es basarà en els records i experiències, en els fets històrics, en l'espai i el temps.

Com s'ha comentat anteriorment, Joan Borja (2001) considerava l'obra *Matèria de Bretanya* com un híbrid entre literatura autobiogràfica i literatura memorialista, parlava d'aquesta com un «llibre de memòries» o «llibre de records» però també la tracta com a «novel·la». Per una banda, podem veure una contextualització històrica del poble d'Altea feta per Pere Maria Orts en l'edició del 1994, on, per situar el poble espacialment, nomena noms propis d'elements geogràfics: El Penyal d'Ifac, Calp, la badia d'Altea, la mar, els espadats de l'Albir, la Serra Gelada, el Puig Campana, el Ponoc, la serralada de Tàrbena, la serra de Bèrnia; i també d'altres com: l'església, els murs del poble, els portals, el baluard, el Pla del Castell, la Sèquia Major i de Baix, Bellaguarda, el Fonet. L'autor del pròleg també ens situa el poble cronològicament des de la conquesta de Jaume I, l'any 1248; passant per l'obtenció de carta pobla l'any 79 del mateix segle i també la del 1617; l'auge agrícola, pesquer, comercial i demogràfic al segle XVIII o la consolidació del seient definitiu – i actual- del poble durant els segles XIX i XX.

Per altra banda, el conjunt de records, paisatges, rituals, ideologies, costums, classes socials i personatges alteans també hi són presents:

Pel que fa als personatges, l'antroponímia acompanyada de l'ús del malnom -costum que encara segueix viva al poble d'Altea- en aquesta obra és abundant. L'autora fa una enumeració al llarg de la novel·la de noms de personatges d'aquella època com són: el tio Catalí i la seua Venta, el tio Xinelo, la senyora Maria Ribes, Maria Ronda -que cuidava a l'autora i als seus germans-, Miquel el Pelut i els seus autos, les Comandantes, el mestre de la música, les senyores de la Confraria del Pa de Sant Antoni, la Mestra Cantarrana i les seues classes de costura, la mare Paula, Angeleta la Fustera, el rector don Gregori, la tia Mariàngela la Canària, la mestra *donya* Rosita, la tia de Carmelina anomenada Agnamaria, el tio Bohigues i la seua fusteria, Maria la canària –la masovera de la casa Mar i cel-, el tio Batiste i la seua parada de canyamel, el tio Mut –el pregoner del poble-, el tio Pep el Moreno, la senyora Betacna –la més rica

del poble-, Vicentica la Mussola, Pepa la *Cuetera*, el seymor Miquel i la seua farmàcia, Angeleta la Berganta, l'avi de Carmelina –Francesc Martínez i Martínez- entre molts altres.

Matèria de Bretanya és, també, tota una recopilació de rituals i creences populars com és, per exemple: posar-se fulles de besneula al fer-se una ferida, nugar una fulleta de ruda al bolquer del nounat com a amulet perquè no se'l pogueren emportar ni les bruixes ni el dimoni, banyar un drap amb llavorettes perquè la persona en flat el xuclara i se li llevara, posar un llum a l'hora de dormir a la tauleta de nit per il·luminar a les animetes amb la creença que en un moment de la nit arribarien i volarien a l'entorn de les flametes, creure en oir els tres cops que pegava Sant Pasqual Bailón per avisar a la persona en qüestió que anava a morir-se, prendre cullerades de llet amb mel calenta per al mal de gola...

A l'obra també es veuen algun parell d'exemples de cançons alteanes: «Sant Maria, la rata corria sota la cadira, / el gat l'alçava i ella se'n fugia», «Maria la xerevia, trencadora de setrills, que es pixa davant dels xics fadrins...»; refranys: «Si Puig Campana porta capell, pica espart i fes cordell» o apareixen nombrats rondalles i contes: el conte de Peret i Margariteta o la rondalla de «la coltellada de Rollán» que es conta fent referència al tall que té el Puig Campana.

L'autora narra, al llarg de la seua obra, un munt de records i costums de la gent del poble que fan traslladar al lector al món de l'Altea del segle XX i que és de grata rellevància fer esment: l'hàbit de resar el rosari totes les nits per part de les dones del poble més conservadores, el costum de la gent del poble d'anar-se'n del nucli urbà al camp quan arribava l'estiu, el partit de llargues que jugaven els homes els diumenges al carrer Fondo, els viatges que feien els homes a la Ribera per segar l'arròs calent de sol, l'olor a peix i saladura que feia la costera del Sol, la tasca dels contrabandistes i els carabiners, el costum dels majors d'anar a fer alga i dels xiquets de rebolcar-se per aquesta o també per damunt la palla, la cercavila dels xiquets combregants per les costeres del poble de “dalt”, l'olor a mar i alga, les dones –que cosien o xarraven-assegudes als cantons cercant la frescoreta, els berenars de pa amb melva, el plor de les dones al pas de la imatge el dia de la professó de Setmana Santa i el flaire de la murta encatifant els carrers, anar a prendre el bany al clot de Mingot –situat entre la platja i el riu-, el porrat de Sant Miquel, el mercat dels dimarts a la plaça del Convent – i que encara es segueix conservant - com a punt d'encontre social, l'olor a peix, fruita i sabó

que feia el mercat, el soroll dels *gambosins* entrant per la finestra de la casa dels seus avis, la descripció minuciosa de la casa Mar i Cel on estiuejava ella i la seua família, l'anada de les dones a la font –amb els càneters al cap- a per aigua, els menuts berenant *xàmbit*, la calç de les façanes, l'olor a rent que feia el *paster*, l'oli de morques i la farina de dacsa com a representació de l'hivern i la fam patida pels pobres, els gots d'aigua civada o els torrats i tramussos de la parada de la plaça, la costum de les dones de guardar-se els diners envoltats per un mocador dins del sí, jugar a acaçar *parotets* vora la font o *fer harca* amb els de Bellaguarda, el record del mos dolç de la bresca plena de mel que els abellaires eixamenaven, els rius-raus de les cases de camp que proporcionaven aixopluc als canyissos amb pansa mentre plovia o feia humitat.

Carmelina recorda i menciona paisatges i indrets del poble d'Altea i rodalies, fent així que el lector viatge a aquests punts en la ment, recordant –aquells que els coneixen- o imaginant-ho amb molta tendresa: la Punta de l'Albir, el cantó del Morro de Toix, l'Olla, l'Illeta, l'Illot, l'Aitana, el Puig Campana, Calp, la serra Bèrnia, el Mascarat, la vall de Tàrbena; Cap Negret, Cap Blanc, Sogai, la Pila, la Galera, el Mosmai, el Mosmai, el tossal de Molar, els Arcs, el Clot de Mingot, el Barranquet; el barri de Bellaguarda, el barri del Fornet, el pont de Moncau, la costera del Sol, la costera del Mestre de la Música, la costera dels Matxos, la costera de la Povila, el carrer la Mar, el carrer Major, el carrer de la Sèquia, la Plaça del Convent, el Portal Vell i el Portal Nou, la divisió del poble en “dalt” –on habitaven els llauradors i on es situava l'Església- i “baix” –on habitaven els mariners i on es situava el convent; el riu Algar, la font del Garroferet, el Poblet de les Cases –coneguda com Altea la Vella-; l'Estació del poble i el trenet de la Marina, la Fonda de l'Estel –situada al costat de l'Estació- on s'hostatjaven els viatgers que aplegaven al poble, el Casino de Tónico el Tramusser.

Carmelina Sánchez-Cutillas, testimoni del seu passat, va viure una infantesa en que, com ja hem dit adés “ tot s'ho anava alçant al cor, fins avui que ho ha tret”. I així és, amb quasi cinquanta anys d'edat, es disposa a rescatar i plasmar experiències viscudes, records d'un ahir, d'aquella xiqueta que va ser. I així ens ho conta en la part primera part de l'obra anomenada «l'origen»:

«He escrit aquest grapat de fulls perquè volia rescatar, salvar de l'oblit tot un món d'éssers i de coses viscudes. Possiblement la realitat semblarà transfigurada; jo mateixa també estic perdent la condició de testimoni d'uns fets passats, i comence a participar activament en aquest joc de rememrança. Tan mateix, voldria ignorar que els anys morts són irrepetibles, perquè una força sense fronteres m'empenta

cor endins un tresor de permanències inalterables. Els homes i les dones i els xiquets del passat estan vius encara en la meua memòria, constitueixen el lligam entre el present i l'absència. I si evoque aquells temps amb melangia, ho faig en un intent de ressuscitar-ho, perquè així l'evocació pren el batec de la sang i s'omple de ressò dels noms habitats pels éssers i les coses que van eixir un dia, i que ara recobren la forma i la presència sobre els fulls blancs.» (SÁNCHEZ-CUTILLAS, CARMELINA: 1976, 23).

I efectivament, l'autora fa un intent de ressuscitar els éssers i les coses que un dia existiren per tal que recobren forma i presència sobre els fulls blancs i a les nostres ments; i no sols això, sinó també torna a sentir aquelles emocions del passat i les sap transmetre al lector. Com bé ens diu Anna Esteve (2013): «la seua obra és profundament sensitiva i la sentim perquè l'oralitat és un dels trets més aconseguits d'aquesta obra. Aquesta narració té característiques que ens duen a llegir l'obra també com una autobiografia, perquè és la veu de l'autora la que sentim al llarg del relat».

Qualsevol xicotet detall és prou per traure tota aquella mar de memòries:

«Una immensa recança m'envaeix i em dol, em dol a la carn i a l'esperit, sense que pugua fer res per arrencar-la de dintre meu. Tinc recança per tot allò que constituïa la meua vida; pel temps mort; per tot aquell grapat de noms sense rostre que guarde a la memòria com una pila e records incomplets... I qualsevol cosa, una veu, el cruixit d'una porta que s'obre lentament, l'olor de la mar barrejada amb 'olor d'una foguera de llenya seca, són prou per a treure'm els fets d'aquells anys a retalls, a trossets lluents – com els trossets d'un mirall quan es trenca i es veu petita petita en cada mica de vidre. [...] I si recorde ara coses tan lleus, tan febles que no sé com tenen prou força per a envair la tanca dels meus pensaments, és perquè m'apleguen lligades amb d'altres més fortes i més vives, que deixaren en mi un solc estrany. I per això parle d'elles, de les petites, tan delectablement i enyorosa.» (SÁNCHEZ-CUTILLAS, CARMELINA: 1976).

Com afirma Miraux (2005), basant-se amb el que va dir Jean Rousseau, «l'escriptura autobiogràfica és sentimental, subjectiva, interior i no mimètica; per això la narració sovint ficcionalitza i restitueix la referencialitat que la memòria ha oblidat (1994: 32), i és el que ocorre en *Matèria de Bretanya*. La memòria és sempre inexacta, per això l'autora fa una reconstrucció artística i literària dels records de manera idealitzada.

Però, més que recordar, l'autora tracta de «ressuscitar», «rescatar» i «salvar de l'oblit» -com diu Carmelina al pròleg- tot allò que té en la seua memòria per tornar a viure-ho.

Així doncs, com bé ens afirma Anna Esteve (2013: 166), l'obra té dos veus narratives que van barrejant-se al llarg de la narració: el jo que recorda des del present –

propi del discurs autobiogràfic- i el jo del passat que filtra els records d'un món mitificat –propi del discurs memorialistic-.

2.2.3 Altea literaturitzada

La mar vivia a una badia molt gran. Un dels cantons d'aquella badia que era la casa de la mar s'anomenava la Punta de l'Albir i l'altre cantó el Morro Toix, i cap al racó de l'Olla suraven els crestallets de la Illeta i de l'Illot. L'Aitana i el Puigcampana eren dues muntanyes punxegudes i migjornenques, que de tant de mirar-se l'aigua se n'havien tornat blaves. (Sánchez-Cutillas: 1976)

Així comença l'article escrit per Joan Borja a La Veu, l'any 2014, per fer-nos veure que des del principi, l'autora tracta de -mitjançant la tinta negra com a metamorfosi del record- passejar-nos pels carrers del poble de la seua infantesa: «Des d'aquest bell començament, *Matèria de Bretanya*, el singularíssim llibre de Carmelina, sembla invitar-nos a viatjar i llegir la població, les cases, els carrers, la memòria i la mar d'Altea; a percaçar l'essència d'una mediterraneïtat nua, pura i genuïna».

Com que el llibre era tan suggeridor d'endinsar-se pels diferents passatges de l'Altea de la seua record, amb motiu del curs «Carmelina Sánchez-Cutillas: matèria de memòria» que se celebrà a Altea a la primera de l'any 2010 i que va organitzar la Universitat d'Alacant, va nàixer la «Ruta Carmelina». Aquest itinerari es pot gaudir passejant i parant esment als diversos carrers i paisatges o de manera virtual mitjançant l'audiovisual *Els dies d'ahir* (d'accés lliure a la pàgina: <http://vimeo.com/11615592>), un treball fet per Joan i Nicolau Borja que es va presentar dins de les activitats d'aquest curs que es va fer per rendir-li honorança i estudi a aquesta autora valenciana.

Per poder dur a terme la ruta, a la vegada que es llegeix –i s'interioritza- el text literari, el professor Joan Borja –amb l'ajuda d' *Aila Edicions-*, va publicar un pòster on, per una banda, hi ha un mapa que indica l'itinerari d'aquesta ruta, i en cada lloc clau on es fa parada hi ha un número; aquests números fan referència a un fragment de text de *Matèria de Bretanya* que apareixen a l'altra banda del foli. Per tant, el lector podrà llegir allò que conta Carmelina al seu llibre al mateix temps que es troba al lloc en la qual ella fa referència.

Figura 9. Full DIN A-4 de la «Ruta de Carmelina» fet per Joan Borja i editat per *Aila Edicions*

La ruta comença a la Plaça de l'Esriptora Carmelina Sánchez-Cutillas que es troba annexa al Portal Nou situat al nucli antic de la població alteana. En aquesta primera parada, podrem llegir la Justificació de per què Carmelina escriu aquesta novel·la: «He escrit aquest grapat de fulls perquè volia rescatar, salvar de l'oblit tot un món d'éssers i coses viscudes...» (pàg. 23); recordar –mitjançant la lectura- el barri del Fornet, el personatge de la mare Paula que hi vivia allí: «la mare Paula ens contava contes. El que més m'agradava de tot el repertori era el de «Peret i Margariteta». Després en fer-me gran, vaig adonar-me que aquest conte es diu «*Hansen und Gretchen*» i que el saben tots els xiquets del món...» (pàg. 67-68); o també el personatge de la mestra Cantarrana descrit a la pàgina 93 de *Matèria de Bretanya*.

Figura 10. Primera parada de «la Ruta de Carmelina»

La segona parada de la ruta és a la glorieta de l'Escriptor Francesc Martínez i Martínez que es troba apegada a la plaça on es fa la primera parada. Aquest lloc és un dels miradors més bonics d'Altea ja que es veu tota la badia –des de Cap Negret fins a Cap Blanch, des de la Punta Bombarda fins al Morro de Toix-, el port, la Serra Gelada, Puig Campana, Bèrnia, el Penyó d'Ifac... Per això, aquest punt és el lloc idoni per llegir el textos on l'autora considera la badia d'Altea com «la casa de la mar» (pàg. 25), el fragment on conta que per les nits sense lluna, eixien al Baluard per veure arribar al port les barques de parella (pàg. 49-50); com l'autora considera la seua petita pàtria a «tota la terra encerclada per l'Aitana i per Bèrnia i per Puigcampana, i tot el semicercle de la mar que tremolava entre la ratlla de l'horitzó i la Serra Gelada i el Morro de Toix i el Penyó d'Ifac al més lluny...» (pàg. 174); o el record de totes les partides on «s'escampaven els horts i els secans i les cases de camp» que envoltaven el poble (pàg. 183).

Figura 11. Segona parada de «la Ruta de Carmelina», glorieta de Francesc Martínez

Passant el carrer Betlem, arribem a la tercera parada de la ruta: el Carrer Fondo. Aquest lloc és suggeridor d'imaginar les partides de llargues que jugaven –en aquest mateix carrer- els homes els diumenges «pilota va, pilota torna» i l'autora ho compara amb la gent del poble que a l'estiu carregava els muls de queviures i se n'anava al camp per suportar millor la calor (pàg. 41-42). Aquest punt de la ruta també evoca al record que té Carmelina que passava -amb Maria Ronda que la duia «mig a rossegons»- per aquest carrer cada vegada que anava a costura amb la mestra Cantarrana, i per arribar-hi, també passava per la costera on es trobava el forn de coure i la fusteria del tio Bohigues (pàg. 89-91).

Figura 12. Tercera parada de «la Ruta de Carmelina», Carrer Fondo

Seguint el carrer empedrat –com la resta de carrers que conformen el nucli antic al·ta- arribem la Glorieta del Manyo. Des d'aquest punt podem visualitzar i llegir la descripció de la serra Bèrnia «una frontera de color de pàmpols daurats i de tardor que neixia al coll del Mascarat i arribava a la Vall de Tàrbena, i que estava tota voltada de tossals apegats a les seues fal·des com cadells mamant de la mare» (pàg. 25) i és que si ens fixem bé és això el que sembla, cadells que mamen dels pits de la seua mare. I després de llegir-ho en Matèria de Bretanya, ja no tornes a mirar la muntanya com l'havies vista sempre, sinó de la mateixa manera i amb els ulls que la veia Carmelina.

El nucli antic de la població es troba dalt d'un turó i per poder accedir a aquest és menester arribar pujant una de les tantes costeres que envolten l'església i que davallen, com si foren rierols, cap a la part baixa del poble. En aquell temps: «per les costeres t'hi trobaves bacons i gallines i pollastres xicotets. [...]eren uns carrers plens de vida i de llum i de moviment, plens de crits i de paraules, de plors de xicons que es barallaven i de cançons de mares dormint els xiquets.» I és des d'aquest punt on podem veure la Costera del Sol, costera que «feia olor de peix i saladura i per davant de les portes penjaven cortines de *sàssia* negra; i açò volia dir que encara érem al barri dels mariners[...]

(pàg. 28).

Figura 13. Quarta parada de «la Ruta de Carmelina», glorieta del Manyo

Seguint la ruta, i a la vegada, vorejant tota l'estructura d'una antiga muralla –ara convertida en façana de moltes cases que protegia, fas molts anys, un castell-, arribem al Portal Vell, l'entrada per on s'accedia, antigament, a l'assentament fortificat i que resulta ser el cinquè punt de l'itinerari tractat. L'autora descriu la façana del Portal i recorda com mudaven el balcó cada vegada que passava la processó cap al baluard per tal de prendre el camí del Calvari (pàg. 79-80); també recorda – ubicant-ho al mateix lloc- el soroll de les campanes a mort, perquè just en la casa de davant del Portal, Carmelina, quan encara era una xiqueta, va haver d'assistir al vetlatori de sa tia però «pel finestró del menjador [...] obert cap al Baluard, entrava tota la llum de la vesprada, i des del meu seient podia veure totes les Piles i Sant Jordi i el Barranquet, i en acabar-se el pla començaven per una banda les faldes de Bèrnia i per l'altra banda els vessants d'Aitana. I jo vaig pensar que tot això era massa bonic per a envoltar a una persona morta...» (pàg. 153-154). I és que és impressionant com, des d'aquell punt, sembla que el lector es trobe damunt d'un balcó tot envoltat de la serra Bèrnia, l'Aitana, el Puigcampana i moltes de les partides que envolten el poble.

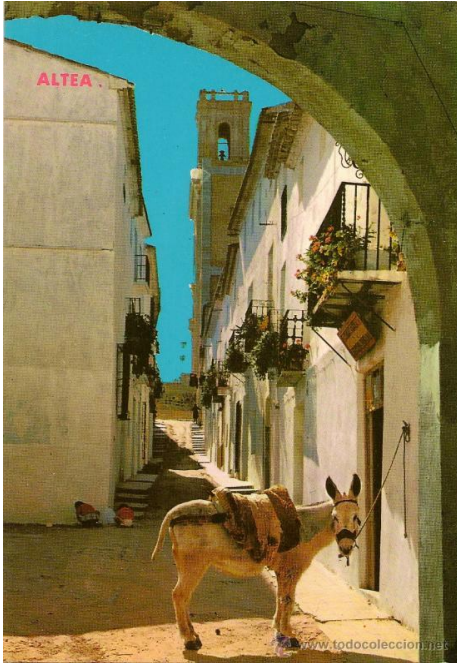

Figura 14 i 15. Quinta parada de la ruta, portal Vell

Travessant el Portal Vell i pujant pel Carrer Major arribarem al mirador de la plaça de l'Església i sisena parada. Aquest mirador els permetrà, com diu Joan Borja (2014): «reposar la vista (i els pensaments) en l'Albir , al fons; els colors infatigables del mar, enmig; el port, les barques, els pals dels velers; i més ençà [...] l'estació del trenet de la Marina, com un joguet inversemblant i antic» d'un color que l'autora del llibre el descriu com «un color d'estació engroguida que es veu que se li pegava la color dels comiats de la gent que viatjava» (pàg. 44). Carmelina, als dos fragments explica que per pujar a la Plaça de l'Església «eixa costera que naix al Portal Vell i s'acaba a la Plaça de l'Església» s'havia de pujar costera amunt fins a arribar a unes escales totes elles «enrajolades de lloses d'una pedra negrenca que té com uns esguitons blancs » (pàg. 179-180).

Figura 16. Sisena parada de la ruta, mirador de la Plaça de l'Església

Per acabar la ruta, baixem pel carrer Santa Bàrbara i arribem a la Casa Cervantes (c/ Santa Bàrbara, núm. 8) on vivia el seu avi Francesc Martínez i Martínez. En aquest punt, el número set i últim, podem llegir un text on l'autora descriu al seu avi «Malgrat que no fos marquès de debò, la gent li deia el marquès del poble de dalt» (pàg. 66) o una part de l'últim capítol de l'obra on s'explica que un amic intel·lectual de l'avi de l'autora va deixar «entre les seues mans tota la matèria de Bretanya» (pàg. 195-196) frase que li dóna nom al llibre.

I tot el que l'haurà pogut gaudir sap que «la matèria de Bretanya» era una mitologia que estava recollida en un conjunt de llibres, aquest conjunt és un autèntic clàssic dins de la literatura popular. Doncs, conta Carmelina que un dia va baixar amb el seu avi a la carretera general i van estar esperant a un foraster que venia de lluny amb uns llibres que l'avi volia. L'avi era un bibliòfil molt important que, com ja hem dit, tenia una de les millors biblioteques cervantines de tot l'estat, per tant, venien estudiosos de tota Europa a consultar-la. Una vegada a la casa, aquell home deposità en les tendres mans de Carmelina aquella Matèria de Bretanya. Però, i per què l'autora utilitza aquesta frase com a títol de la seua novel·la? Doncs, perquè la Matèria de Bretanya és també tot el llegat que el seu iaio li va deixar. Ella va heretar del seu iaio l'estima per la seua petita pàtria i la solidaritat amb els més necessitats i també «el nexa principal d'unió, el principal cordó umbilical que lligava l'escriptora a aquell món meravellós de l'Altea rural» com bé defineix Borja (2010: 103) en aquestes boniques i dolces paraules.

Ella va ser la dipositaria de la gran llavor folklòrica i d'investigació que havia fet el seu avi, a la qual ella, anys més tard, li va donar forma literària, convertint la quotidianitat en pur art, en literatura de primera magnitud. I que resulta ser, avui dia, una cosa que els alteans ens hem de sentir orgullosos perquè tots els pobles no tenen el luxe de tenir açò que tenim nosaltres.

Pel que fa a la ruta literària com a recurs didàctic escolar, seria molt interessant que aquesta idea es fomentara amb l'objectiu que els alumnes dels instituts alteans - o per què no, del País Valencià- pogueren assistir i participar en aquest projecte, i crear –a la vegada- actituds positives cap al coneixement de la nostra cultura. La seua finalitat seria difondre la literatura pròpia del nostre territori a partir d'una passejada per un itinerari

establert en la qual, a través de la lectura de fragments de l'obra literària, es relacionaria la producció de l'autora amb els espais en els quals ha viscut o inspirat la seua obra.

Sí que és interessant destacar el projecte Geografia Literària dels Països Catalans, projecte que ha usat les obres *Matèria de Bretanya* i *Obra poètica* de Carmelina Sánchez-Cutillas, entre moltes altres obres d'autors catalans, i que són, com bé defineixen ells en la seua xarxa (www.endrets.cat) “Som un projecte que, a través de les comarques i els pobles i ciutats que conformen la geografia catalana, vol recuperar i fixar la memòria d'espais, indrets, cases, monuments, edificis patrimonials o llocs mítics que han estat el centre d'interès dels escriptors catalans”. Si busquem a l'autora Carmelina Sánchez-Cutillas en l'apartat destinat a buscar als autors, apareixeran diferents textos i indrets que apareixen a les obres (Morro de Toix, Plaça del Convent, Portal Vell, Penyal d'Ifach...) que els podrem situar mitjançant un mapa virtual.

És tot un luxe per als alteans poder tenir un llibre que parle del seu propi poble i és molt trist veure que molta gent –i molts alumnes estudiants d'ESO, en concret- no sàpiguen qui va ser Carmelina Sánchez-Cutillas, què és *Matèria de Bretanya* i de què tracta aquest llibre. A més, també és important, sobretot per a aquest tipus de públic – estudiants d'ESO i Batxillerat- pel simple fet que quan llegim una novel·la ambientada en un lloc concret que ens és familiar, acostumem a projectar-nos i a endinsar-nos en la història que se'ns explica; i, experimentar això, per a un alteà o alteana, és molt emotiu. Per tant, les rutes literàries són de gran interès –sobretot didàctic-, perquè relacionant el territori i el patrimoni literari, ajuden a crear actituds positives en relació amb el coneixement de l'obra de l'escriptor en qüestió, i per extensió, amb la nostra llengua.

2.2.4 Estil

Matèria de Bretanya va ser una obra que va destacar en el panorama de la narrativa catalana dels anys setanta-vuitanta al País Valencià: Per ser guanyadora del Premi Octubre-Andròmina de narrativa l'any 1975, per l'èxit d'edicions i lectors que tingué –i ha tingut des d'aleshores fins a l'actualitat-; pel moment històric en que va sortir a la llum –tenint en compte la nefasta situació en que estava el gènere narratiu i les infortunades repercussions que va patir- i pel seu destacable model de llengua i bellesa formal.

Considerant que Carmelina tingué pocs referents pel que fa a la narrativa valenciana –com bé hem pogut veure anteriorment- i tenint en compte que el que més es produí no

foren precisament novel·les, sinó assaigs o poesia –que són els gènere literaris que predominaven en aquell moment-; l'autora, com bé defineix Joan Borja (2010: 102): «reïx a construir una prosa solvent a mitjan camí entre l'asèpsia de la llengua normativa –la neutralitat de les gramàtiques i els diccionaris-, l'estàndard literari que estaven utilitzant els escriptors de Catalunya, i la viva riquesa expressiva del parlar dialectal de la Marina Baixa».

A més, pel que fa als recursos retòrics literaris, l'autora fa ús de nombrosos i senzills hipèrbatons i polisíndetons propis d'un llenguatge infantil –tenint en compte que l'autora conta les coses des dels ulls de la xiqueta que en aquell temps fou-. L'ús d'aquests recursos també ens fan recordar un llenguatge col·loquial a causa de l'oralitat i espontaneïtat que va servir la narradora en el seu discurs; si tractàrem de fer una anàlisi sintàctica de les seues oracions, pot ser l'intent seria en va. Per tant, la sintaxi del discurs de la narradora utilitza poques oracions subordinades i moltes coordinades copulatives, en un seguit, en molt casos, d'oracions juxtaposades o lligades per la conjunció –i-.

La reproducció d'onomatopeies també ens du a recordar aquest tipus de llenguatge infantil i col·loquial: «gloc gloc» (pàg. 67-68) per representar el so de la pluja quan rellisca del cel, «tin tin» (pàg. 43) per representar el so d'una campaneta, «tan tin tan»(pàg. 181) per interpretar el so de les notes d'un teclat o «tac tac tac» (pàg. 167) per reproduir el so que fa el moviment de les agulles del rellotge, etc. L'ús de diminutius: «i posava grapadets de tabac dins d'un full que tallava d'un llibret de paper de fumar...» (pàg. 37), «i això ens feia una miqueta de pena...» (pàg. 44), «quan anàvem al Fornet mon avi i jo, les dones cosien o xarraven assegudes als cantons cercant la frescoreta...» (pàg. 66), «per tallar i repuntar un vestidet...» (pàg. 179), etc. O també l'ús de repeticions: «les casetes de les aranyes eren de seda brilladora, i elles filant filant molt atrafegades i sempre amunt i avall... » (pàg. 129), « i pensant pensant...» (pàg. 188)...

A més, l'autora deixa plasmat, en la seua obra, tot un recull de paraules i expressions populars i quotidianes pròpies del parlar de la Marina Baixa i més concretament, del parlar d'Altea, tota una recopilació de detalls que ens fan recordar aquell món propi d'un temps passat que constitueixen allò que Borja anomenava "llibre de records": «anar a l'aigua» que vol dir anar a per aigua, «per a bé que siga», «naixer en camiseta» que eren aquelles que naixien en la placenta, «de banda de nit i de banda de dia», «a boqueta nit», «anar en conill» (per dir que s'anava nuet, sense roba)... expressions que

troba Jordi Colomina i conta en la seua conferència «El model de llengua literària en Carmelina Sánchez-Cutillas» (2010), o també l'ús del verb “pegar”, propi de la Marina, i que l'autora fa servir en expressions com: pegar el sol, pegar la volta, pegar-se un bac...

Pel que fa al lèxic, basant-nos amb les dues conferències: «El parlar d'Altea i el registre literari de Carmelina Sánchez-Cutillas» i «el model de llengua literària en Carmelina Sánchez-Cutillas», la primera feta per Vicent Beltràn i la segona per Jordi Coromines al curs «Carmelina Sánchez-Cutillas:matèria de Memòria» (2010), hem pogut resseguir tot un lèxic que Carmelina va fer servir a la seua obra:

Podem destacar un munt de paraules pròpies del parlar d'Altea i altres que es poden agrupar dins del parlar de la comarca: «albarzer», «agarrar», «agraviat», «amelar» (aquesta paraula significava “engolir” però actualment no es conserva), «apretar», «bonico», «brillós» (en compte de brillant, encara que ara, influenciats per l'estàndard ja es diu d'aquesta manera), «eixancamallat» (per referir-se tant a les cuixes com a les anques), «estalviar-se» (en el sentit d'evitar alguna cosa), «adés», «desvanit» (per dir que una persona està contenta o s'ha quedat satisfeta), «maruanet» (aparell que servia per ventar el foc), «algoalja» (terra que es situava a prop del riu i que s'utilitzava per al conreu), «casupet» (caseta menuda), «petgelina» (per referir-se a petxina), «friula» (per referir-se a la planta del timó), «parotets» (per referir-se a les libèl·lules), «xàmbit» (per referir-se a un tipus de gelat de vainilla que anava entre dues galetes), «mançaneta» (per referir-se al botó), «gambosins» (animal de l'imaginari popular valencià. Quan el vent fort passava per la junta de les finestres i xiulava, els majors deien que venien els gambosins), Lèxic mariner: «cop de mar», «fer puntes» (quan els vaixells estaven ben a dins), «bolos» («coques de farina de dacsca escaldada que es farcien amb bledes, espinats i molletes de peix blanquet o melva», com bé explica Carmelina a la seua obra), «pellorfes» (pell que cobria alguns fruits com els cereals o els llegums), «sarnatxos» (cistella feta d'esparg per guardar l'aliment), «remenar» (remoure una mescla), «gaveta» (recipient que servia per a dur aigua, terra, pedra...), «monesillos» (per referir-se als escolanets), «rent» (per referir-se al llevat), «boga» (un tipus de planta que servia per fer la base de les cadires), «vedriola» (per referir-se a la guardiola, es deia així perquè abans eren de vidre), «aguardar» (volent dir guardar), «baratar» (per dir permutar, canviar una cosa per una altra), «anar a costura» (es referia quan les dones anaven a escola perquè allí cosien), «portar el punt» (dur-li un obsequi a la mestra)... o

altres paraules que fan referència al lèxic mariner: “fer colps de mar” «fer puntes»(volent dir que el vaixell estava ja ben endins), etc.

2.3 La mare Paula, d’Altea

Fa uns mesos, el professor Joan Borja de la Universitat d’Alacant em va facilitar un obsequi que ell havia rebut feia un temps gràcies a la donació personal que li va fer Marisa, filla de Carmelina Sánchez-Cutillas. Aquest regal deia així:

La mare Paula, d’Altea

La mare Paula

vivia al barri del Fonet,

-carrer dels Baladres-.

La mare Paula

alletava al meu cosí;

un nen esquifit i negre

i més amarg que la ruda.

Les tardas de pluja

la mare Paula

ens contava contes estranys,

i a l’hora de berenar

tots li’n demanavem el coret de la melva.

(Són records d’altres dies, però,)

i per sentir-nos de cridar

ens esquitxava el rostre

amb la seua llet tèbia

Quan soterràren la mare Paula

Vaig soterrar moltes coses.

Aquestes lletres, en el seu conjunt, formen una poesia de divuit versos –tots amb rima i mètrica lliure- que mai fou editada. Tot un tresor –vaja!- per a uns apassionats de l’obra i afers d’un personatge que ensenya -amb molta tendresa i fantasia- a tot aquell que llig la seua novel·la, la seua manera d’estimar el poble de la seua infantesa, l’Altea, «des de la Punta Bombarda al Morro de Toix», del seu record.

La mare Paula d'Altea és la protagonista d'aquests versos. Però, el personatge d'aquest poema no ens recorda a algú que Carmelina descriu i recorda amb molt d'afecte a *Matèria de Bretanya*? Comparem doncs, aquest poema amb el capítol "Remembrandça" (pàg. 65-69) de la novel·la:

«La mare Paula vivia al barri del Fornet» comença el poema i comença el capítol «Remembrandça». «La mare Paula alletava al meu cosí» diu el poema mentre que al capítol diu «la mare Paula alletava un oncle meu» però la funció de mare de llet que fa aquest personatge –en ambdós textos- és ben clara. «Les tardas de pluja la mare Paula ens contava contes estranys» diuen els versos 8,9 i 10 del poema i «les vesprades que plovia anàvem tota la colla de menuts a casa la mare Paula, i miràvem caure l'aigua (pàg. 66) [...] quan ja havíem menjat bones llesquetes de pa i prou molletes de melva, la mare Paula ens contava contes»(pàg. 67) diu la novel·la. «A l'hora de berenar tots li'n demanàvem el coret de la melva» diuen els versos 11,12 i 13 del poema mentre que a la pàgina 67 de la novel·la diu «En arribar l'hora de berenar, la mare Paula cridava la seua filla i li deia, Betriueta treu el berenar dels xiquets. I sempre era el mateix: pa i melva». Per acabar el poema l'autora conta en dos versos la mort de la mare Paula: «quan soterraren la mare Paula, vaig soterrar moltes coses», mentre que a l'obra en prosa ho descriu de manera més extensa:

Però un dia va morir la mare Paula, i tota la menudalla l'acompanyàrem al cementeri. I encara em recorde d'aquell camí que ens semblava tan llarg, tot costera amunt... Me'n recorde encara, com passàrem pel Pla del Castell... per Casa Donyaila... per les runes de l'ermita de Sant Joaquim... I per distreure'ns la pena, anàvem contant una per una totes les capelletes del Calvari. Costera amunt i la pols del camí blanquinosa, que se'ns apegava a les espadenyes i als peus i a les cames. Fins que arribàrem. I quan els grans soterraren la mare Paula, nosaltres, els nins, vam soterrar moltes coses. (SÁNCHEZ-CUTILLAS, 1976: 68-69).

Tenim, doncs, una mare Paula d'Altea que vivia al barri del Fornet, que va alletar a un familiar seu. Una mare Paula que quan plovia contava contes a tota la colla de menuts que anàvem a visitar-la i que per berenar els donava pa i melva, una mare Paula font de estima i saviesa que els anys li havien dotat. És per tant, i sense cap mena de dubte, el personatge de la mare Paula d'aquest poema, el mateix personatge al qual Carmelina Sánchez-Cutillas li dedica tot un capítol a *Matèria de Bretanya*.

Sabem que Carmelina publicà la primera edició de *Matèria de Bretanya* l'any 1976 però no sabem quan escrigué aquest poema simplement perquè fou inèdit i perquè a

l'original tampoc consta la data. Però, així i tot, una hipòtesi podria ser que l'autora, amb el poema «La mare paula d'Altea», elaborà amb anterioritat uns apunts que més endavant l'inspiraren a escriure –de manera més desenvolupada- el capítol de «Remembrança» de *Matèria de Bretanya*.

Pel que fa a la contradicció que hi apareix en ambdós textos, quan Carmelina diu a la novel·la que la mare Paula va alletar un *oncle meu*, i al poema diu que la mare Paula va alletar un *cosí meu*; és cosa certa, i ja ho deia Francesc Martínez i Martínez i també ens ho confirmen familiar seus com la pròpia neta de la Mare Paula, Antonia Pérez Borja; que el xiquet que va alletar i es va afillar fou Pere Juan, nebot de Francesc Martínez i Martínez i per tant, oncle de Carmelina Sánchez-Cutillas. A banda, cronològicament, coincideix que fóra el seu oncle en compte del seu cosí, i si ens fixem en el fragment de la novel·la, podem entendre que ja feia anys –en deuria de tenir uns quaranta- que l'havia alletat: «*La mare Paula havia alletat un oncle meu [...] i ara era tan vella que caminava poquet a poquet...*». A més, s'ha de tindre en compte que *Matèria de Bretanya* és una obra que barreja la literatura autobiogràfica amb la memorialista, per tant, estem davant d'una font d'informació documental.

La mare Paula, degué ser doncs, per a Carmelina, una de les figures de major transcendència dins dels seus records d'infantesa: per la manera tan tendra en que descriu al personatge –tant al poema com al capítol- i per dedicar-li un apartat dins de la totalitat del llibre però també per dedicar-li tot un poema.

La mare Paula vivia al barri del Fornet –al carrer dels baladres-. Concretament, vivia al carrer Sant Miquel:

Figura 17. Carrer Sant Miquel

Era una dona major –tenint en compte, la visió d’uns ulls d’una xiqueta que escriu des del record; pot ser tampoc ho era tant –per a nosaltres ara, és clar- si pensem que una dona d’uns seixanta-setanta anys en aquella època ja era i es veia major-: «era tan vella[...] que el seu rostre estava ple d’arrugues com si foren caminets de temps i per cada caminet aplegàs un record». Una dona que crià un menut que no era fill seu i que se l’afilà perquè li havia donat la seua llet. Ell, Carmelina i tota la colla de menuts que anaven a visitar-la l’anomenaven mare Paula i «quan eren al seu costat sentíem una caloreta com d’estar al costat de la mare». Les vesprades que plovia els xiquets anaven a visitar-la i mentre miraven l’aigua caure «gloc, gloc, gloc» escoltaven, asseguts sobre la *maruà*, els contes que la mare Paula contava asseguda a la seua cadira de repòs. I per berenar Betriueta, la seua filla, treia pa i melva i tots es barallaven pel coret del peix.

La mare Paula els contava contes. «El que més m’agradava –diu Carmelina- de tot el repertori era el de «Peret i Margariteta». Després en fer-me gran, vaig adonar-me que aquest conte es diu «*Hansel und Gretchen*» i que el saben tots els xiquets del món». I és ben cert allò que deia Carmelina perquè, com bé ho van estudiar personatges com Antti Arne o Vladimir Propp –entre altres-, tots els contes populars del món tenen en comú una sèrie de punts recurrents que desenvolupen una estructura constant en totes aquestes narracions. La seua funció bàsica i els personatges arquetípics sovint romanen seguint un mateix ordre però adaptats segons la geografia, llengua i cultura en que es conten.

I és de veres –tornant a coincidir amb l’opinió de Carmelina- que és possible que tots els xiquets del món hagen tingut una mare Paula. De fet jo també vaig tindre la meua mare Paula. Una mare Paula amb unes mans amb taques i arrugues signe d’haver treballat molt al llarg de la seua vida, però unes mans fines i suaus com la seda. Una mare Paula que també seia en la seua butaca de repòs i que em contava contes –entre altres el de Peret i Margariteta- mentre jo l’escoltava molt atentament seguda a la meua cadireta de boga al costat de la xemeneia. La seua presència també donava una calor semblant al que la verdadera mare Paula desprenia i es barrejava i es confonia amb el caliu que es concentrava a la llar de foc. La meua mare Paula torrava i em donava per sopar carxofa, i jo també em barallava pel coret que era allò més tendre. Quan soterraren la meua mare Paula jo també vaig soterrar moltes coses.

3.CONCLUSIONS

Comptat i debatut, aquesta novel·la fou un llibre excepcional dins del context de la literatura valenciana del segle passat: pel moment en que es va publicar, per ser guanyadora del premi Andròmina dels Octubre l'any 1995, per convertir-se en best-seller l'any 1990 sobrepasant –en aquell moment- els vint mil exemplars editats, pel seu model de llengua –una mescla entre l'ús del parlar propi d'Altea i del diccionari en un moment en que el model de llengua encara estava fent-se- i pel seu singular i bell estil; i també per la manera tan tendra, fantàstica i dolça en que l'autora ho narra: des dels ulls d'una xiqueta i des del pensament d'una dona de mitjana edat que mira cap a enrere per contar els seus propis records del poble on es va criar, del poble de la seua infantesa, del poble de cases blanques, places i costeres; bancals amb ametlers i flors, alga i brisa marina, poble de llauradors i mariners, la casa de la mar “des de la Punta Bombarda al Morro de Toix”, la seua xicoteta pàtria “encerclada per l'Aitana i per Bèrnia i per Puigcampana”. La seua novel·la fou un llibre excepcional dins del panorama de les lletres valencianes i ha sigut, és i serà – no puc evitar esborronar-me mentre escric aquestes paraules- tot un tresor per al poble d'Altea.

No voldria acabar aquestes línies sense abans donar-li les gràcies al meu tutor Joaquim Espinós per dirigir-me el treball de fi de grau i pel seu suport rebut en aquesta tasca. Al professor Joan Borja de la Universitat d'Alacant, un estudiós incansable i un enamorat d'aquesta escriptora, per poder-me proporcionar articles, vídeos, gravacions...- un bon grapat de material, vaja!- del qual estic molt agraïda. I sobretot, per facilitar-me el poema inèdit “La mare Paula, d'Altea”, una donació personal que va rebre de la filla de Carmelina Sánchez-Cutillas i que jo el vaig prendre com un sí d'un tresor es tractara. I per últim, a Antonia Pérez Borja –néta de la mare Paula- i a la seua família, per ser una grata font d'informació en aquest treball de recerca.

BIBLIOGRAFIA

ALPERA, Lluís (1997): introducció a *Obra poètica*. València: Generalitat valenciana

Associació d'Escriptors en Llengua Catalana (1977) *panorama de la literatura catalana* “fins al 1939: assaig, crítica i novel·la”, “la postguerra: la clandestinitat i la

represa”, “els anys setanata: la literatura de creació”,
<http://www.escriptors.cat/autors/litecat/index.html>

BELTRAN, Vicent (2010) “El parlar d’Altea i el registre literari de Carmelina Sánchez-Cutillas”, Curs “Carmelina Sánchez-Cutillas: Matèria de memòria”, Universitat d’Alacant, Altea

BORJA, Joan (2001): "Carmelina Sánchez-Cutillas. Matèria de memòria", dins *Literatura autobiogràfica: història, memòria i construcció del subjecte*. Paiporta: Denes, 2001.

— "Viatjant, llegint. Altea, la casa de la mar", Diari La Veu del País Valencià, 2014

CARBÓ, F. / SIMBOR, V. (1993): "Carmelina Sánchez-Cutillas", dins *La recuperació literària en la postguerra valenciana (1939-1972)*. València

COLOMINA, Joan (2010) “El model de llengua literària en Carmelina Sánchez-Cutillas”, Curs “Carmelina Sánchez-Cutillas: Matèria de memòria”, Universitat d’Alacant, Altea

ESTEVE, Anna (2013) “*Matèria de Bretanya*, de Carmelina Sánchez-Cutillas, en el context de la literatura autobiogràfica contemporània”. València: Caplletra 55, Tardor 2013

FRANCÉS, M. Àngels (2015) “Una travessa pel laberint: assaig d’interpretació de *els jeroglífics i la pedra de rosetta*, de Carmelina Sánchez-Cutillas”, València: Caplletra 58, Tardor 2015

LABRADO, G. Victor (2010) “Carmelina Sánchez-Cutillas en el context de les lletres valencianes contemporànies”, Curs “Carmelina Sánchez-Cutillas: Matèria de memòria”, Universitat d’Alacant, Altea

LLORENS BARBER, Ramón (1983) *Diccionario de Altea i sus cosas*, Altea: Revista Altea

ORTS, Pere Maria (1996): Pròleg a *Matèria de Bretanya*. València: Eliseu Climent / 3i4

SALVADOR, Vicent (2013): "Carmelina Sánchez-Cutillas, *Matèria de Bretanya*", *Figures i esbossos. Estudis sobre literatura valenciana contemporània*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert,

— (2010) “Estratègies discursives en l’escriptura de Carmelina Sánchez-Cutillas”, Curs “Carmelina Sánchez-Cutillas: Matèria de memòria”, Universitat d’Alacant, Altea

SÁNCHEZ-CUTILLAS, Carmelina (1976) *Matèria de Bretanya*, València, Edicions 3 i 4.

SIMBOR, V. & F. CARBÓ (1993) *Literatura actual al País Valencià (1973-1992)*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l’Abadia de Montserrat.

SIMBOR, Vicent (1991) “La novel·la de la postguerra al País Valencià (1939-1972): Entre la problemàtica llengua literària i el desfasament estètic”, Caplletra 10 pàg. 51-82

SÁNCHEZ-CUTILLAS, Carmelina: “La mare Paula, d’Altea”, poema inèdit, font: Donació personal de Marisa, filla de l’autora i rebuda per Joan Borja

BORJA J. & BORJA C. (2010) Ràdio Altea, “Els dies d’ahir”, <https://vimeo.com/11615592>